

Maandschrift ECONOMIE

Wolters-Noordhoff

Redactioneel commentaar

- 399** PROF.DR. A. VAN POECK EN DRS. A. BORGIJS
EMU: nieuwe kansen voor de spelers op de arbeidsmarkt
- 402** PROF.DR. H. VISSER
Islamitisch bankieren
- 414** DRS. B. BUITENKAMP EN DR. J. POTTERS
Markten op de proefbank: experimentele
economie voor praktijk en beleid
- 430** DRS. D.P.J. BOTMAN EN PROF.DR. H. JAGER
Valutaspeculatie en marktimperfecties
- 450** DR. P. VAN WIJCK
Externe effecten, aansprakelijkheid en efficiëntie

Kengetallen

- 465** DR. J. DONDERS EN DRS. H. KRANENDONK
De CPB-conjunctuurindicator
- 475** Auteursregister

Islamitisch bankieren

H. VISSER

Inleiding

Islamitisch bankieren vormt een onderdeel van de Islamitische economie. De Islamitische economie kan gezien worden als een poging van Moslims om hun eigen identiteit te bewaren of te herstellen, tegenover het kapitalistische Westen en, in het recente verleden, eveneens tegenover het communistische Oosten, door de economie overeenkomstig de voorschriften van de Koran en de *shari'a* (Islamitische religieuze wetgeving) in te richten. Dat wordt ook van de zijde van Moslims betoogd (Zeno 1984, Sardar 1996). Het begrip 'Islamitische economie' is rond de tijd van de opsplitsing van India in India en Pakistan geïntroduceerd door maulana¹ Sayyid Abu'l-'A'la Maududi. Maulana Maududi behoorde tot een groep Islamitische Indiërs die wilden aantonen dat zij recht hadden op culturele autonomie of zelfs een eigen staat (Kuran 1996).

Islamitisch bankieren begon in 1964 op kleine schaal met de opening van de Misr-Ghams spaarbank in Egypte (Valibeigi 1993 blz. 794). Inmiddels komen Islamitische banken in veel Moslimse landen voor. In Iran, de Soedan en Pakistan zijn andere vormen van bankieren sinds het midden van de jaren '80 zelfs niet meer toegestaan (in Pakistan geldt voor buitenlandse banken een uitzondering). Ook in Europa bestaan Islamitische banken en andere Islamitische financiële instellingen, in het bijzonder beleggingsfondsen. Westerse banken blijven niet achter en openen filialen die volgens Islamitische beginselen opereren. Een voorbeeld is Citibank in Bahrein in 1996 (Iqbal 1997).

In dit artikel zetten we eerst de grondslag van het Islamitisch bankieren uiteen, waarbij we Islamitische opvattingen over interest vergelijken met die van de laat-middeleeuwse Christelijke kerk. Daarna noemen we de verschillende vormen van Islamitisch bankieren. Vervolgens kijken we naar het voor en tegen van Islamitisch bankieren in vergelijking met het conventionele bankieren en tot slot werpen we een snelle blik op de praktijk van het Islamitisch bankieren.

De grondslag van het Islamitisch bankieren

Islamitisch bankieren wordt gekenmerkt door het ontbreken van interestbetalingen. De voorstanders van Islamitisch bankieren baseren zich op vier verzen in de Koran die *riba* verbieden (Soera 2 de verzen 275, 276 en 278, Soera 3 vers 130, zie de appendix;

1 'Maulana' is het woord voor een geleerde op het terrein van Perzisch en Arabisch in landen als India en Pakistan.

soera's zijn hoofdstukken van de Koran). *Riba* staat voor een van te voren vastgestelde betaling voor het gebruik van geld. De theologische basis van het Islamitisch bankieren komt sterk overeen met de houding van de middeleeuwse kerk, die eveneens interest gelijkstelde aan woeker. Het Tweede Lateraans Concilie, van 1139, betitelde die woeker als schandelijk. Het Derde Lateraans Concilie, van 1179, ging een stap verder door openlijke woekeraars te excommuniceren en hun een begrafenis op christelijke begraafplaatsen te weigeren. Offergaven van woekeraars mochten niet worden aanvaard. Het Concilie van Vienne, van 1311, liet ook degenen die woeker toestonden of woekeraars beschermden onder de excommunicatie vallen (Le Goff 1979). In de Islamitische wereld kwam het interestverbod in die tijd trouwens ook voor (Udovitch 1979).

De middeleeuwse Scholastici voerden niet alleen theologische, maar ook seculiere argumenten aan om het interestverbod te onderbouwen. Zo trachtte Thomas van Aquino (1225-1274) in zijn *Summa Theologica* het interestverbod een rationele onderbouwing te geven door er op te wijzen dat interest een prijs is die betaald wordt voor het gebruik van geld, terwijl geld, vanuit het gezichtspunt van de individuele gebruiker, net zoals bijvoorbeeld wijn opgebruikt, gebruikt, wordt als het wordt gebruikt. Je kunt van geld niet, zoals bij duurzame goederen als huizen, land en paarden, gebruik maken zonder de bestaande voorraad te verminderen. Interest vragen voor het gebruik van geld betekent een betaling vragen voor iets wat niet bestaat, namelijk voor gebruik in onderscheid van verbruik (Aquinas 1962). Deze argumentatie is ontleend aan de visie die Aristoteles in zijn *Politika* (boek I hoofdstuk 10) ontvouwd heeft. Geld uitleenen en daar een inkomen, interest, aan ontlenen is volgens Aristoteles tegennatuurlijk. Het Griekse woord voor interest, *tokos*, betekent ook: kroost, nageslacht. Maar in tegenstelling tot de natuur (vee, akkers) brengt geld zelf niets voort. Interest is geld dat uit geld voortkomt en daarmee tegen de natuur. Geld is alleen bedoeld om als ruilmiddel te fungeren (Aristotle 1992 blz. 85-87). Op soortgelijke wijze trachten Moslimgeleerden hun negatieve houding ten opzichte van interest te onderbouwen met seculiere argumenten. Zij betogen dat kapitaal niet losgekoppeld mag worden van ondernemerschap en dat kapitaal zonder ondernemerschap geen productiefactor kan zijn (bijv. Uzair 1978 blz. 14-21).

Het verdient vermelding dat er uiteenlopende visies bestaan over de betekenis van *riba* en het verbod om *riba* te vragen. Sommige Moslimgeleerden vertalen *riba* als interest, anderen als woeker. Hoe ze het ook vertalen, velen zien het verbod van *riba* als een verbod van alle vormen van interest (Khan 1986 blz. 4). Zij menen dat het interestverbod een fundamenteel leerstuk van de Islam is dat buiten discussie staat (bijv. Uzair 1978 blz. 4). Daar kan wel wat tegen ingebracht worden. Er zijn aanwijzingen dat het begrip *riba* betrekking heeft op een pre-Islamitisch Arabisch gebruik om de schuld van een debiteur die in gebreke blijft te verdubbelen (Soera 3: 130 verwijst wellicht naar die praktijk). Het verbod van *riba* zou dan bedoeld zijn om te verhinderen dat de debiteur tot slaaf gemaakt wordt (Kuran 1995 blz. 156-7; F. Rahman, aangehaald in Haque 1995 blz. 35). Dat zou het verbod van *riba* irrelevant maken voor het huidige bankwezen. Er zijn ook lieden die een radicaler standpunt innemen en betogen dat het genoemde geval maar één van de mogelijke vormen van *riba* was en dat onder het be-

grip *riba* alle gevallen begrepen dienen te worden waarin bij ruil niet een gelijkwaardige tegenprestatie wordt ontvangen. Het gaat dan niet alleen om krediettransacties maar ook om goederenruil. Het betreft iets soortgelijks als de 'ongelijke ruil' die Marxisten vaak als kenmerk van het kapitalisme zagen (bijv. Emmanuel 1969). Iets soortgelijks, niet iets identieks, omdat de Marxistische arbeidswaardeleer niet overgenomen wordt. Niettemin, aanhangers van deze visie staan zeer kritisch tegenover het kapitalisme en zien een dominerende rol voor de overheid in de economie (bijv. Haque 1995). Het gaat om een minderheid, de overheersende mening onder Moslimgeleerden is dat ondernemerschap een positieve kracht in de samenleving is, zolang het niet ontaardt in overwegend speculatieve activiteiten (Valmeigi 1993).

Vormen van Islamitisch bankieren

Riba moge verboden zijn, handeldrijven is dat niet (vgl. Soera 2:275 in de appendix). Handeldrijven betekent risico nemen, en zolang dat risico nemen niet ontaardt in onverantwoordelijk speculeren vervullen degenen die risico's nemen een nuttige rol in de samenleving. Er bestaat geen bezwaar tegen als anderen dan de handeldrijvende zelf de financiële middelen verschaffen, zolang de kapitaalverschaffer deelneemt in de risico's van het gefinancierde project of de gefinancierde onderneming. Dat betekent dat leningen tegen een van te voren vastgestelde interest, onderhands of in de vorm van obligatieleningen, niet zijn toegestaan.

Voor het Islamitische bankieren, of ruimer de Islamitische kapitaalverschaffing, staan verschillende instrumenten ter beschikking. De voornaamste zijn de volgende (Khan en Mirakhor 1990 blz. 355, Errico en Farahbaksh 1998 blz. 7-8):

- *Mudârabah*. Dit is een vorm van kapitaalverschaffing waarbij de partijen overeenkomen om winsten volgens een van te voren overeengekomen sleutel te verdelen. Verliezen komen voor rekening van de kapitaalverschaffer. Deze vorm lijkt enigszins op de commanditaire vennootschap. Ze wordt gebruikt bij handelsfinanciering en investeringsprojecten met een korte rijpingsperiode, maar ze is niet erg wijd verbreid.
- *Mushâraka*. Onder een *mushâraka* contract, dat lijkt op een aandelenparticipatie, worden niet alleen de winsten, maar ook de verliezen volgens een van te voren vastgestelde sleutel tussen de partijen verdeeld. De verdeling geschiedt overeenkomstig het aandeel in het project of de onderneming. Dat aandeel wordt niet alleen door de bijgedragen fondsen bepaald, maar kan ook de waarde van de arbeidstijd omvatten die in het project of de onderneming gestoken wordt (Choudury 1997 blz. 108). De lener of gebruiker van de fondsen loopt hier dus ook een financieel risico. *Mushâraka* contracten worden vooral voor projecten met een langere looptijd afgesloten.
- *Murâbaha*. Dit is een 'opslag'-contract. De vermogensverschaffer, in casu de bank, verricht ten behoeve van zijn cliënt, maar voor eigen rekening, de aankoop en de betaling van goederen. Later betaalt de cliënt aan de bank de koopprijs van de goederen terug, vermeerderd met een vergoeding voor de door de bank verleende

diensten.

- *Ijara*, leasing, en *Ijara wa iqtina'*, leasing gevolgd door kopen. Deze vorm komt veel voor bij de financiering van vervoermiddelen, inclusief vliegtuigen, en machines.
- *Bai'salam*, vooruitbetaalde bestellingen, dus afnemerskrediet. Deze vorm vinden we vooral in de agrarische sector, waar handelaren en de verwerkende industrie de boeren al betalen vóór de oogst.
- *Quard al-Hasanah* leningen. Dit zijn leningen zonder interest. De uitlener kan wel provisie berekenen. De leningen worden verstrekt aan boeren en andere kleine zakenlieden alsmede aan arme consumenten.

De lijst is niet uitputtend, want in de Islam bestaat vrijheid van contract en er kunnen dus voortdurend nieuwe financiële instrumenten worden ontwikkeld, onder voorwaarde dat er geen vaste interestvergoeding aan verbonden is. Niettemin vindt de vermogensverschaffing door financiële instellingen die volgens Islamitische principes werken voor het overgrote deel plaats via *murâbaha* contracten. Iqbal (1997 blz. 40) schat dat deze contracten ongeveer 3/4 van alle contracten uitmaken, gevolgd door *ijara* contracten met ongeveer 1/10.

Aan de creditkant van de balans kunnen de financiële instellingen uiteraard evenmin met een vaste interestvergoeding werken. Zij bieden depositohouders een variabele vergoeding, die afhangt van de opbrengsten op de uitzettingen. Banken die volgens Islamitische principes werken lijken wat dit betreft dus op beleggingsfondsen. De betreffende rekeningen staan bekend als:

- Verlies- en Winstdelings Rekeningen, in de literatuur bekend staand als 'PLS accounts', Profit-and-Loss Sharing Accounts.

Er bestaan daarnaast nog andere rekeningen (Iqbal en Mirakhor 1987 blz. 10-11, Khan en Mirakhor 100- blz. 354), namelijk:

- transactierekeningen, dat zijn lopende rekeningen, waarop geen vergoeding gegeven wordt; en
- *quard al-hasanah* rekeningen, dat zijn termijndeposito's zonder vergoeding die door de bank gebruikt worden om *quard al-hasanah* leningen te verstrekken.

Men zou zich kunnen afvragen of de transactierekeningen, waarop geen vergoeding gegeven wordt maar waarop de depositouder ook geen verlies kan lijden, niet in strijd zijn met de gedachte dat de vermogensverschaffers moeten deelnemen in de risico's van de eindgebruiker van de fondsen. Het antwoord is dat het geld op de transactierekeningen niet wordt gezien als geld dat aan de bank ter beschikking is gesteld. Het geld is slechts in bewaring, *amanat*, gegeven (Errico en Farahbaksh 1998 blz. 7). De rekeninghouder kan het op elk door hem of haar gewenst moment opvragen. Idealiter horen ze voor 100% gedekt te zijn door liquide middelen.

Op de kredietverlening en de beleggingen van de financiële instellingen vindt toezicht plaats door geestelijken die een *shari'a*-raad vormen. Deze raad moet erop toezien dat de religieuze wet, de *shari'a*, steeds gevolgd wordt. Maar ook al wordt formeel het interestverbod gevolgd, de facto liggen de vergoedingen die de banken voor de vermogensverschaffing vragen qua karakter erg dicht tegen een interestvergoeding aan. Het

overgrote deel van de vermogensverschaffing vindt plaats via *murâbaha* en *ijara* contracten. Bij deze vormen, en ook bij *bai'salam* contracten, moet het erg gemakkelijk zijn om de provisie of het leasebedrag te laten variëren met de omvang van het verstrekte bedrag, de lengte van de periode waarvoor het verstrekt is en het debiteurenrisico. Formeel mag er dan van een provisie sprake zijn, materieel is er geen verschil met een interestvergoeding. Het is zelfs zo dat Islamitische internationale syndicaten *ijara* vergoedingen aan LIBOR koppelen (Mustapha 1998). Dat zal formeel wel door de beugel kunnen omdat LIBOR niet een vergoeding is die van te voren vastgesteld wordt, maar men kan hier toch niet echt spreken van deelnemen in het ondernemersrisico. Moslimgeleerden zijn zich er overigens heel wel van bewust dat deze vormen van financiering wel in overeenstemming met de letter van de wet (zoals door hen geïnterpreteerd) zijn, maar al gauw kunnen indruisen tegen de geest van die wet. Men beseft dat ze in ieder geval de mogelijkheid bieden om de facto toch interest in rekening te brengen (Khan en Mirakhor 1990 blz. 367). Ze mogen dan *halal* zijn, toegestaan door de religieuze wetten en niet *haram*, verboden, ze vormen toch niet het Islamitische bankieren dat de voorstanders daarvan voor ogen staat (Siddiqi 1988 blz. 55-6, Man 1988 blz. 91).

We kunnen weer parallellen met de Christelijke Middeleeuwen ontwaren. *Murâbaha*, *ijara* en *bai'salam* contracten hoeven niet gezien te worden als middelen waarmee men altijd het interestverbod wil omzeilen, ze bieden er in ieder geval wel ruimschoots de gelegenheid toe. Wat dat betreft lijken ze op de financiële instrumenten die in de Middeleeuwen in Europa ontwikkeld werden, bijvoorbeeld wissels voor internationale transacties. Die konden ook gebruikt worden om het interestverbod te omzeilen, namelijk door ze te kopen tegen een koers beneden de koers waartegen de betrokkene uiteindelijk betaling zou verrichten. Aangezien wisselkoersen konden fluctueren was er aan wisselkrediet enig risico verbonden, zodat de interest die impliciet in het verschil tussen de twee betalingen zat voorgesteld kon worden als een beloning voor het dragen van onzekerheid (Kindleberger 1984 blz. 39).

Voordelen en nadelen

We beginnen met de positieve kant, positief ook voor wie geen boodschap heeft aan de theologische aspecten van het verbod op *riba*. Het positieve van Islamitisch bankieren is dan dat Islamitische banken in beginsel geen interestrisico lopen, doordat er geen interest gevraagd en betaald wordt. Zonder vaste interestvergoedingen, integendeel met vergoedingen aan crediteuren en depositohouders die afhangen van de opbrengsten op de uitzettingen, kunnen banken niet gauw onaangenaam verrast worden door onvoorziene interestontwikkelingen of tegenvallende opbrengsten door in gebreke blijven van de debiteuren. Wat uiteraard wel kan gebeuren is dat er een mismatch optreedt tussen de gemiddelde looptijd van de deposito's en de gemiddelde looptijd van de uitzettingen. Met een verstandig kredietbeleid, waarbij er een constante stroom aan aflossingen op leningen binnenkomt, moet het echter mogelijk zijn om de uitzettingen soepel aan een fluctuerende omvang van de deposito's aan te passen. Liquiditeitsproblemen moeten aldus beheersbaar zijn en solvabiliteitsproblemen kunnen in beginsel alleen optreden als er fraude in het spel is. Treden die problemen op, dan ontstaan er, zogauw het publiek daar lucht van krijgt, uiteraard ook onmiddellijk liquiditeitsproblemen, daar iedere depositohouder zo snel mogelijk zijn geld wil opvragen. Houders van PLS rekeningen delen idealiter zowel in de winst als in het verlies van de bank, bij verlies schieten zij er bij in maar komt de solvabiliteit van de bank niet in gevaar. Daarbij is een kanttekening te maken: als de transactierekeningen, de interestloze rekeningen-courant, niet voor de volle 100 % gedekt zijn door basisgeld, is het denkbaar dat verliezen op de uitzettingen niet volledig doorgegeven kunnen worden aan de depositohouders. Insolvabiliteit is dan wel denkbaar. Als een bank slecht presteert vergeleken met andere banken, zal ze uiteraard deposito's kwijtraken, maar als dat niet plotseling gebeurt hoeft dat geen onoverkomelijke problemen op te leveren.

En tweede positief punt van het Islamitische bankieren is dat, dankzij het vertrouwen dat Islamitische banken hebben weten te wekken juist doordat ze Islamitisch zijn, in een aantal gevallen mensen die niet gewend waren bij een bank binnen te lopen, in het bijzonder op het platteland, een rekening bij een bank geopend hebben (Scheepens 1996 blz. 41). Op die manier hebben die banken bijgedragen aan de ontwikkeling van de financiële sector.

Maar nu de negatieve kant. Als de waarde van de verplichtingen gelijk op beweegt met de waarde van de uitstaande middelen, lijken banken op beleggingsfondsen. Dat mag voordelen hebben voor wat betreft de solvabiliteit van de bank, het legt meteen het zwakke punt van Islamitisch bankieren bloot: banken worden ernstig belemmerd in hun functie van financieel intermediair als ze moeten functioneren op de wijze van beleggingsfondsen. Beleggingsfondsen worden daardoor gekenmerkt dat ze activa hebben met een notering op de effectenbeurs. De waarde van die activa kan op elk gewenst moment vastgesteld worden. Bij banken ligt dat anders. De waarde van de belangrijkste activa van een bank, de uitstaande leningen, kan niet gemakkelijk worden vastgesteld, die activa zijn immers niet of zeer slecht verhandelbaar. In tegenstelling tot een beleggingsfonds moet een bank veel tijd en aandacht besteden aan de selectie van de debiteuren en hun projecten (screening) en vervolgens aan het toezicht op wat die debiteuren met de ontvangen middelen doen (monitoring). Wie daar goed in is, is een goede bankier.²

Uitgebreide 'screening' en 'monitoring' zijn niet altijd onontbeerlijk bij de kredietverlening. In het bijzonder bij handelsfinanciering bestaat er een goed onderpand: verhandelbare goederen. Zo'n onderpand vermindert de noodzaak van uitgebreide

- ² Er zijn meer verschillen. Eén daarvan is dat aandeelhouders in een beleggingsfonds op elk gewenst moment hun aandelen kunnen afstoten, terwijl een PLS rekening een termijndeposito is en de houders van die rekeningen in beginsel moeten wachten tot de termijn verlopen is voor ze hun geld kunnen opnemen. Een ander verschil is dat aandeelhouders van een beleggingsfonds, als ze echt aandeelhouder zijn, de directie van zo'n fonds kunnen wegsturen. Ze zijn immers de eigenaren. Depositohouders van een bank hebben daarentegen alleen een claim op de bank maar kunnen niets tegen de directie ondernemen, behalve weglopen ('stemmen met hun voeten').

'screening' en 'monitoring'. Ook bij investeringsprojecten met een korte looptijd is het denkbaar dat de risico's die de geldgever loopt betrekkelijk gering zijn. In deze gevallen is een *mudârabah* contract in beginsel wel bruikbaar, naast uiteraard in het geval van de handelsfinanciering het *murâbaha* contract. Maar aan het *mudârabah* contract kleefte het nadeel dat het een zeer groot moral-hazard risico in zich draagt. De geldnemer deelt immers niet in de verliezen, wat erg aantrekkelijk moet zijn voor fantasten en gokkers. Die moet de kredietverlenende bank dus tijdig kunnen buitensluiten. Naarmate de periode waarvoor geld beschikbaar gesteld wordt langer is, neemt het belang van een intensieve screening, ter voorkoming van adverse selectie (de keus van onrendabele projecten en onbetrouwbare debiteuren) en vervolgens van intensieve monitoring, ter reductie van moral hazard (het gebruik van de ontvangen middelen op een manier die de belangen van de geldgever schaadt) steeds meer toe. *Murâbaha* contracten zijn naar hun aard niet geschikt voor langlopende financieringen en *mudârabah* contracten zijn voor de geldgever onaantrekkelijk. Wat blijft is het *mushâraka* contract. Als de geldnemer niet alleen deelt in eventuele winsten, maar ook in eventuele verliezen, vermindert dat het moral hazard gevaar. Immers, het is voor de geldnemer van belang om te zorgen uit de rode cijfers te blijven. Echter, het is voor de geldnemer ook van belang om te zorgen dat de geldgever zo laag mogelijke winsten voor ogen krijgt. Immers, hoe hoger de winst, hoe meer de geldnemer aan de geldgever moet afdragen. De geldnemer heeft dus een prikkel om creatief te gaan boekhouden, of zelfs om domweg bedrog te plegen. Het moral hazard gevaar is dan misschien wel geringer dan bij een *mudârabah* contract, de geldgever wordt in ruil daarvoor wel geconfronteerd met een levensgroot informatieprobleem. Hij moet niet alleen toezien op het goede gebruik van de verstrekte middelen door de geldnemer, maar ook de boekhouding van de geldnemer nauwgezet in het oog houden, na eerst tot overeenstemming gekomen te zijn over de toe te passen methode van winstbepaling.

Vanuit het gezichtspunt van de monitoring lijkt conventioneel bankieren in het voordeel te zijn tegenover Islamitisch bankieren. Met een van te voren afgesproken interestvergoeding heeft de geldgever veel minder informatie van de geldnemer nodig, hij hoeft immers geen exact inzicht te hebben in de opbrengst van een project. De noodzaak van een heel nauw toezicht op de boekhouding van de geldnemer vervalt daarmee. De geldgever hoeft ook geen tijd en energie te besteden aan het beslechten van meningsverschillen over de toegepaste methode van winstbepaling. De informatiekosten zijn dus lager. Daarnaast is het moral hazard risico ook geringer. Als geldnemers een van te voren afgesproken, vaste interest betalen, is het voor hen aantrekkelijker om zich in te spannen om een hoge opbrengst op een project te krijgen. Stel dat ze met geringe inzet 2% rendement kunnen bereiken op een project, en met een grote inzet 20%. Als ze fondsen ontvangen hebben onder een *mushâraka* contract en de opbrengst van het project bijvoorbeeld op 50-50 basis moeten delen met de geldgever, houden ze bij een grote inspanning 10% over, en bij een geringe inspanning nog altijd 1%. Als ze daarentegen bij een conventionele bank tegen 8% geleend hebben, zullen ze bij een grote inspanning 12% overhouden, terwijl ze bij een geringe inspanning 6% verlies oplopen. Bij conventioneel bankieren is het verschil voor de lener tussen de opbrengst bij geringe inspanning en de opbrengst bij grote inspanning veel groter dan

bij Islamitisch bankieren en is er ook een veel groter gevaar van een negatieve uitkomst bij geringe inspanning. Bij conventioneel bankieren is er dus in geringere mate sprake van moral hazard: de geldnemer zal minder gauw door geringe inspanning de belangen van de geldgever schaden, want dan schaadt hij ook zijn eigen belangen.

Een soortgelijke redenering kan gevolgd worden voor de betrekkingen tussen een bank en zijn rekeninghouders. Als de waarde van de activa van een bank moeilijk bepaald kan worden, is het aantrekkelijk voor die rekeninghouders om een van te voren vastgestelde vergoeding te vragen voor de aan de bank toevertrouwde middelen. Dat levert een grote besparing op informatiekosten op. Voor de geldnemer, in dit geval de bank, resulteert wederom een grotere prikkel om goed te presteren (zie Goodhart [1987] 1995). Uiteraard is het met het oog op het interestrisico beter een in nominale grootheden van te voren vastgestelde vergoeding op deposito's te bieden als er ook een van te voren vastgelegde vergoeding op uitstaande leningen wordt gevraagd. We kunnen opmerken dat er terreinen zijn waarbij een *mudârabah* contract aantrekkelijk is. Maar dan gaat het niet om leningen. Op de arbeidsmarkt lijkt zo'n contract beter te passen. *Principal-agent* problemen bijvoorbeeld zijn wellicht beter te vermijden door een manager een percentage van de winst te beloven dan door hem of haar een vast salaris te bieden (Presley en Sessions 1994).

Islamitisch bankieren wordt, zoals zojuist betoogd, geconfronteerd met informatieproblemen en met 'moral hazard' risico. Maar dat is niet het enige. Een ander nadeel is dat de depositohouders slechts de keus hebben tussen een PLS-rekening met een variabele opbrengst en een rekening met nul procent opbrengst. Een rekening die een positieve vaste vergoeding biedt is niet toegestaan. In landen waar uitsluitend Islamitisch bankieren is toegestaan betekent dat een geringere keus voor de depositohouders en daarmee een vermindering van de welvaart.

Als een vaste interestvergoeding niet is toegestaan, is het vervolgens moeilijker om een interbancaire geldmarkt tot stand te brengen. Iqbal en Mirakhor (1987 blz. 14) vermelden dat banken in Iran tegen een vaste interest van de centrale bank konden lenen, wat tegen de ideeën van de Islamitische economie indruist. Meer recentelijk lijkt echter zowel in Iran als in Pakistan de geldmarkt te functioneren op basis van PLS-regels (Scheepens 1996 blz. 40). De Maleisische overheid heeft als oplossing voor dit probleem overheidsschuld ter beschikking gesteld waarop geen vaste vergoeding gegeven wordt, maar waarbij een steeds door de minister van financiën vast te stellen dividend in het vooruitzicht werd gesteld (Man 1988 blz. 73). Voor de financiering van het budgettekort van de overheid op Islamitische basis zou men kunnen denken aan de uitgifte van floating-rate notes, met een vergoeding die op basis van een index van rendementen in de particuliere sector wordt vastgesteld. Een voorstel van deze strekking is gedaan door Ul Haque en Mirakhor (1998).

Een slecht ontwikkelde geldmarkt maakt het lastiger voor centrale banken om monetaire politiek te bedrijven. Om discontopolitiek te bedrijven zou er weer een of andere PLS-oplossing gevonden moeten worden. Een centrale bank kan overigens wel zonder de Islamitische principes geweld aan te doen met variabele verplichte kas- en liquiditeitspercentages werken of kredietplafonds opleggen (Chandavarkar 1996 H. 9).

We mogen concluderen dat Islamitisch bankieren een paar potentiële voordelen heeft, maar dat er ook een serieuze beperking van het scala aan beschikbare financiële activa optreedt.

Islamitisch bankieren in de praktijk

Islamitisch bankieren gaat gepaard met grotere informatie- en 'moral hazard' problemen dan conventioneel bankieren. Het ligt daarom in de rede te verwachten dat Islamitische banken zich bij voorkeur richten op kortlopende kredieten, in het bijzonder handelsfinanciering. Dat lijkt in de praktijk ook het geval te zijn, voor zover ze vrij zijn in hun keus. Het publiek is wel bereid gebleken om middelen op PLS rekeningen te plaatsen, maar de banken zijn er niet goed in geslaagd, en wilden dat waarschijnlijk ook niet, om die middelen op echt Islamitische wijze uit te zetten. Eind 1984, een half jaar voordat interestvrij bankieren verplicht werd, maakten *mushâraka* leningen slechts 4% uit van het totale uitstaande krediet van de staatsbanken in Pakistan (die 90% van alle bankactiva bezaten). Niet minder dan 83% bestond uit kortlopende handelsfinanciering tegen een provisie of opslag (Khan en Mirakhor 1990 blz. 367-8). We hebben gezien dat de huidige situatie bij het Islamitische bankieren niet veel anders is.

Waar Islamitische banken moeten concurreren met conventionele banken kunnen ze soms voordeel hebben van beperkingen die aan die conventionele banken zijn opgelegd. Toen in Egypte interestplafonds golden en de reële interest als gevolg van inflatie negatief was, konden Islamitische banken via de winstdeling op hun PLS rekeningen een hogere vergoeding bieden en op ziele manier de deposito's naar zich toetrekken. Het verbaast dan niet dat de Moslimse Broederschap, die in Egypte een flinke vinger in de pap heeft bij de Islamitische banken, fel gekeerd was tegen de financiële liberalisatie waar het IMF op aandrong (Botje 1987). Die zou immers de voordelige positie van de Islamitische banken op de depositomarkten aantasten. Waar Islamitische banken op gelijke voet met conventionele banken concurreren, komen de vergoedingen op PLS rekeningen voor zover valt na te gaan nauw overeen met de interest op termijndeposito's. Dit is in ieder geval in Turkije zo (zie Kuran 1995 blz. 161 voor cijfers over de periode 1991-93). Iqbal en Mirakhor constateren dat de vergoeding op PLS deposito's in Pakistan vóór de Islamisatie in 1985 grosso modo 1 tot 2 procentpunten boven de interest op termijndeposito's lag (Iqbal en Mirakhor 1987 blz. 18). Ook is bekend dat ondernemingen in Pakistan bij de verplichte omschakeling naar Islamitisch bankieren in 1985 erin slaagden om hun leningen omgezet te krijgen in *murâbaha* leningen tegen een opslag die weinig verschilde van de eerder betaalde interest (Iqbal en Mirakhor 1987 blz. 15).

Er zijn aanwijzingen, om een volgend probleem aan te roeren, dat de problemen met betrekking tot de 'monitoring' waarmee de Islamitische banken zich geconfronteerd zien, tot een relatief geringe bereidheid leiden om krediet te verschaffen aan het midden- en kleinbedrijf (Iqbal en Mirakhor 1987 blz. 15, Scheepens 1996 blz. 26). Daar staat tegenover dat de Islamitische banken nog ruime mogelijkheden lijken te hebben om nieuwe financiële instrumenten te ontwikkelen die niet strijdig zijn met

het interestverbod (Scheepens 1996). Er is dus ruimte voor die banken om hun functie als financieel intermediair beter te vervullen.

Het blijkt tenslotte dat de praktijk van het Islamitische bankieren enigszins afwijkt van het theoretische beeld dat we geschetst hebben (Errico en Farahbaksh 1998 blz. 27-28). Idealiter moeten PLS deposito's ook een negatieve opbrengst kunnen opleveren. De hoofdsom is in de praktijk echter in feite gegarandeerd, hetzij expliciet, hetzij impliciet. Het voordeel dat Islamitische banken niet of nauwelijks problemen met hun solvabiliteit kunnen krijgen vervalft derhalve. Centrale banken kunnen ook in het geval van Islamitisch bankieren te maken krijgen met *déconfitures* die veel geld kosten. Ook verder lijkt het PLS beginsel zelden in al zijn strengheid te worden toegepast. Het komt voor dat de depositohouder een bepaald minimumrendement op zijn PLS deposito gegarandeerd krijgt. Voorts blijkt de vergoeding op PLS deposito's vaak bij de verschillende banken in een land dezelfde te zijn. Het element van delen in het ondernemersrisico en de daaraan verbonden winsten raakt dan wel erg op de achtergrond.

Conclusie

Islamitisch bankieren, als onderdeel van de Islamitische economie, kan gezien worden als een poging van een deel van de Moslimwereld om een eigen identiteit te bewaren tegenover het wereldomspannende kapitalisme. Wat betreft de gevolgen voor de economie van de landen waar Islamitisch bankieren bij uitsluiting is toegestaan, moeten we constateren dat Islamitisch bankieren problemen kan opleveren voor de kredietverlening voor langere termijn en voor de kredietverlening aan het midden- en kleinbedrijf. Waar die problemen een ernstige vorm aannemen zal men de banken verplichten een bepaald deel van hun uitzettingen te oormerken voor deze toepassingen of ertoe overgaan gespecialiseerde, mogelijk gesubsidieerde, instellingen op te richten voor deze terreinen. De financiële instellingen vervullen hun rol als intermediair minder goed dan ze in een conventioneel financieel systeem kunnen doen, en met de oplossingen waartoe men zijn toevlucht neemt om de gesignaleerde problemen op te lossen ontkomt men niet aan een suboptimale allocatie van de kredieten. Het grote potentiële voordeel van Islamitisch bankieren, namelijk een geringe gevoeligheid voor solvabiliteitsproblemen, blijkt in de praktijk tegen te vallen. Dat ligt echter niet aan de beginselen van het Islamitisch bankieren, maar aan het feit dat die beginselen niet rigoureuus toegepast worden.

Literatuur

- Aquinas, St. Thomas, (1962), 'Of the Sin of Usury, Which is Committed in Loans' in R. Lekachman (red), *The Varieties of Economics*, dl. I, Cleveland, Ohio: The World Publishing Company
- Aristotle, (1992), *The Politics*, vert. T.A. Sinclair, herzien door T.J. Saunders, Harmondsworth: Penguin.
- Botje, H., (1987), 'Aanval geopend op islamitisch establishment in Egypte', *NRC Handelsblad*, 18 april.
- Chandavarkar, A., (1996), *Central Banking in Developing Countries*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Countries, Londen en Basingstoke: Macmillan.
- Choudhury, M.A., (1997), *Money in Islam; A Study in Islamic political economy*, Londen: Routledge.
- Emmanuel, A., (1969), *L'échange inégal*, Parijs: Maspero.
- Errico, L., en M. Farahbaksh, (1998), *Islamic Banking: Issues in Prudential Regulations and Supervision*, Washington, D.C.: IMF; Working Paper WP/98/30.
- Goff, J. Le, (1979), 'The Usurer and Purgatory' in *The Dawn of Modern Banking*, New Haven: Yale University Press.
- Goodhart, C.A.E., ([1987] 1995), 'Why do Banks Need a Central Bank?', in *The Central Bank and the Financial System*, Basingstoke: Macmillan. Oorspronkelijk in *Oxford Economic Papers*, jrg. 39, 1987.
- Haque, Z., (1995), *Riba; The Moral Economy of Usury, Interest and Profit*, Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed voor Ikraq.
- Iqbal, Z., (1997), 'Sistemas financieros islámicos', *Finanzas & Desarrollo*, jrg. 34 no. 2.
- Iqbal, Z. en A. Mirakhor, (1987), *Islamic Banking*, Occasional Paper 49, Washington, D.C.: IMF.
- Khan, M.S., (1986), 'Islamic Interest-Free Banking', *IMF Staff Papers*, jrg. 33 no. 1.
- Khan, M.S. en A. Mirakhor, (1990), 'Islamic Banking: Experiences in the Islamic Republic of Iran and in Pakistan', *Economic Development and Cultural Change*, jrg. 38 no. 2.
- Kindleberger, C.P., (1984), *A Financial History of Western Europe*, Londen: George Allen & Unwin.
- Kuran, T., (1995), 'Islamic Economics and the Islamic Subeconomy', *Journal of Economic Perspectives*, jrg. 9 no. 4.
- Kuran, T., (1996), 'The Discontents of Islamic Economic Morality', *American Economic Review*, jrg. 86 no. 2 (Papers and Proceedings).
- Man, Z., (1988), 'Islamic Banking: the Malaysian Experience', in M. Ariff (red.), *Islamic Banking in Southeast Asia*, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Mustapha, K., (1998), 'Islamic banking "needs floating-rate mechanism"', *New Straits Times* (Maleisisch dagblad), 22 april.
- Presley, J.R. en J.G. Sessions, (1994), 'Islamic Economics: The Emergence of a New Paradigm', *Economic Journal*, jrg. 104 no. 424.
- Sardar, Z., (1996), 'Beyond Development: An Islamic Perspective', *European Journal of Development Research*, jrg. 8 no. 2.
- Scheepens, M.F.H., (1996), *Prospects for an International Islamic financial market and Islamic-approved derivatives*, scriptie, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Siddiqi, M.N., (1988), 'Islamic Banking: Theory and Practice', in M. Ariff (red.), *Islamic Banking in Southeast Asia*, Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Udovitch, A.L., (1979), 'Bankers without Banks: Commerce, Banking, and Society in the Islamic World of the Middle Ages', in *The Dawn of Modern Banking*, New Haven: Yale University Press.
- Ul Haque, N. en A. Mirakhor, (1998), *The Design of Instruments for Government Finance in an Islamic Economy*, Washington, D.C.: IMF; Working Paper WP/98/54.
- Uzair, M., (1978), *Interest-Free Banking*, Karachi: Royal Book Company.
- Valibeigi, M., (1993), 'Islamic Economics and Economic Policy Formation in Post-Revolutionary Iran: A Critique', *Journal of Economic Issues*, jrg. 27 no. 3.
- Zeno, (1984), 'Who will bell the cat? Islamic economy', *Dawn* (Pakistaans dagblad), 14 augustus.

woekercontracten afgesloten vóór het interestverbod werd afgekondigd] indien gij gelovig zijt.

Soera 3 (Het geslacht van 'Imran [= Amram, de vader van Mozes])
(130) O gij die gelooft, eet niet de woeker met veelvoudige verdubbeling, en vreest God opdat gij wellicht wél zult varen.

Bron: De Koran, vert. J.H. Kramers, bewerkt door A. Jaber en J.J.G. Jansen, 17e dr., Amsterdam: De Arbeiderspers 1997.

Appendix: Verbod van riba in de Koran

Soera 2 (De koe)

(275) Zij die de woeker eten zullen niet anders opstaan [nl. uit hun graven op de Laatste Dag] dan zoals opstaat hij die de Satan omstoot door aanraking. Dat is omdat zij zeiden: De koophandel is slechts hetzelfde als de woeker. Maar God heeft de koophandel vergund gemaakt en woeker verboden. Hij dan tot wie een vermaning komt van zijn Heer en daardoor ermede ophoudt [nl. met het nemen van interest], voor hem is het vroeger verworvene en zijn zaak staat aan God. Maar wie weer terugvalt, dat zijn de lieden van het Vuur, eeuwig-levend daarin.

(276) God doet de woekerwinst verdwijnen en doet de liefdegaven winst afwerpen. God bemint geen enkele ongelovige zondaar.

(278) O gij die gelooft, vreest God en laat varen de woekerwinst die gebleven is [nl. in